

Małgorzata Świder, Sylwia Góra, Beata Springer

Muzułmanie i islam w Niemczech

perspektywa polityczna,
prawna i kulturowa

MUZUŁMANIE I ISŁAM W NIEMCZECH

PERSPEKTYWA POLITYCZNA, PRAWNA I KULTUROWA

Małgorzata Świder
Sylvia Góra
Beata Springer

MUZUŁMANIE I ISLAM W NIEMCZECH

PERSPEKTYWA POLITYCZNA, PRAWNA I KULTUROWA

Kraków 2019

© Copyright by Małgorzata Świder, Sylwia Góra, Beata Springer, 2019

Recenzenci

dr hab. Aleksandra Trzcielińska-Polus, prof. UO

prof. dr hab. Robert Wiszniowski, UW

Redakcja

Tomasz Pasteczka

Okładka

Jolanta Brodziak

Publikacja wydana przy wsparciu finansowym Akademii Pomorskiej w Słupsku
i Uniwersytetu Zielonogórskiego

ISBN 978-83-8138-102-4

<https://www.doi.org/10.12797/9788381381024>

KSIEGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	7
WSTĘP. POLITYKA WYZNANIOWA Z PERSPEKTYWY NIEMIEC	9
ROZDZIAŁ I. ISLAM I NIEMCY – PERSPEKTYWA HISTORYCZNA.....	15
ROZDZIAŁ II. ISLAM I MUŻULMANIE W RFN.....	37
ROZDZIAŁ III. PRAWO I POLITYKA WYZNANIOWA NIEMIEC	59
ROZDZIAŁ IV. DIALOG MIĘDZYRELIGIJNY JAKO WYZNACZNIK NIEMIECKIEJ POLITYKI WYZNANIOWEJ	77
ROZDZIAŁ V. „KULTUROWA TOŻSAMOŚĆ LANDU”. PROCHRZEŚCIJAŃSKA OFENSYWA ADMINISTRACJI BAWARII.....	97
BIBLIOGRAFIA	133
NOTY O AUTORKACH	155
INDEKS NAZWISK.....	157

WYKAZ SKRÓTÓW

AABF	– Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (Alewicka Społeczność Niemiec)
AfD	– Alternative für Deutschland (Alternatywa dla Niemiec)
BAMF	– Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Federalny Urząd ds. Migracji i Uchodźców)
BVP	– Bayerische Volkspartei (Bawarska Partia Ludowa)
CBOS	– Centrum Badania Opinii Społecznej
CDU	– Christlich Demokratische Union (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna)
CIAG Marl	– Christlich-Islamische Arbeitsgemeinschaft Marl (Wspólnota Robocza Chrześcijańsko-Muzułmańska Marl)
CIBEDO	– Christlich-Islamische Begegnung- und Dokumentationsleitstelle (Archiwum Dokumentacji Kontaktów Chrześcijańsko-Muzułmańskich)
CIG	– Christlich-Islamische Gesellschaft (Chrześcijańsko-Islamska Wspólnota)
CSU	– Christlich-Soziale Union in Bayern (Unia Chrześcijańsko-Społeczna)
DIK	– Deutsche Islam Konferenz (Niemiecka Konferencja ds. Islamu)
DITIB	– Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (Turecko-Muzułmańska Unia Prezydium ds. Religii)
EUMC	– European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii)
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza
FDP	– Freie Demokratische Partei (Wolna Partia Demokratyczna)
FTK	– Bundesverfassungsgericht (Federalny Trybunał Konstytucyjny w Niemczech)

FW	– Freie Wähler (Wolni Wyborcy)
GG	– Grundgesetz (Ustawa Zasadnicza)
IGBD	– Islamische Gemeinschaft der Bosniaken in Deutschland (Islamska Wspólnota Bośniaków w Niemczech)
IGMG	– Islamische Gemeinschaft Milli Görüş (Muzułmańska Wspólnota Milli Görüş)
IR	– Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland (Muzułmańska Rada Republiki Federalnej Niemiec)
IS	– Islamic State (Państwo Islamskie)
KCID	– Koordinierungsrat der Vereinigungen des christlich-islamischen Dialoges in Deutschland e.V. (Rada Koordynująca Stowarzyszeń Dialogu Chrześcijańsko-Islamskiego w Niemczech)
KRM	– Koordinationsrat der Muslime in Deutschland (Rada Koordynacyjna Muzułmanów w Niemczech)
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna
NSDAP	– Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników)
PEGIDA	– Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes (Patriotyczni Europejczycy przeciwko Islamizacji Zachodu)
RFN	– Republika Federalna Niemiec
SPD	– Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Socjaldemokratyczna Partia Niemiec)
SWD	– Sobór Watykański II (1962-1965)
TGD	– Türkische Gemeinde Deutschland (Społeczność Turecka w Niemczech)
TNS Emnid	– Erforschung der öffentlichen Meinung, Marktforschung, Nachrichten, Informationen und Dienstleistungen
UE	– Unia Europejska
USA	– United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki)
VIKZ	– Verband der Islamischen Kulturzentren (Związek Muzułmańskich Centrów Kultury)
ZMD	– Der Zentralrat der Muslime in Deutschland (Centralna Rada Muzułmanów w Niemczech)
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

WSTĘP

POLITYKA WYZNANIOWA Z PERSPEKTYWY NIEMIEC

Najprawdopodobniej 4,4-4,7 mln muzułmanów mieszka w Republice Federalnej Niemiec, islam jest więc drugą (po chrześcijaństwie) pod względem liczebności religią w tym kraju, wyznawaną przez około 5,4-5,7% ludności. Muzułmanie żyją, pracują, uczą i modlą się w Niemczech, angażują się społecznie i od dawna przynależą do tego kraju, o czym 3 października 2010 roku, w 20. rocznicę jedności Niemiec, mówił Christian Wulff – nowo wybrany prezydent federalny. Mówiąc „Islam teraz należy także do Niemiec”, Wulff spodziewał się szerokiego echa swojego wystąpienia i miał nadzieję, że zdanie to wywoła i zainicjuje poważną debatę na temat islamu w RFN. Z czasem stwierdził jednak, że „deбата była trudniejsza, niż się spodziewano”, o czym świadczyły między innymi reakcje prasy. Następnego dnia gazeta „Bild” na pierwszej stronie pytała: „Ile islamu zniosą Niemcy?”, a w magazynie „Focus”, również na pierwszej stronie, pojawił się stereotypowy Turek: starszy człowiek z wąsami i szydełkową czapką. Należy przyjąć, że obie gazety wyraziły w ten sposób dyskomfort dużej części społeczeństwa niemieckiego wobec islamu i muzułmanów. Co ciekawe, cztery lata wcześniej Wolfgang Schäuble jako minister spraw wewnętrznych sformułował całkiem podobne twierdzenie: „Islam jest częścią naszego kraju”, nie wzbudzając wówczas większego poruszenia.

Niektórzy obserwatorzy życia społecznego w Niemczech są zdania, że nastąpiły przemiany w świadomości społecznej i pokazywanie otwartej niechęci wobec muzułmanów stało się jej częścią. Ta reorientacja pojawiła się dopiero

po opublikowaniu książki Thilo Sarrazina¹ (*Niemcy pozbywają się siebie*), gdy wzmożła się dyskusja na temat imigrantów w ogóle, a zwłaszcza muzułmanów. Do lat 90. XX wieku debata na temat imigracji i integracji dotyczyła przede wszystkim *gastarbeiterów*, a później rozszerzyła się na wszystkich obcokrajowców. Dziś debaty toczą się głównie wokół muzułmanów. Właśnie dlatego gazeta „Bild” zapytała o to, ile islamu lub ilu muzułmanów mogły tolerować Niemcy, zwłaszcza że w społeczeństwie dostrzega się wyraźną podejrzliwość i sceptycyzm wobec tej religii i jej wyznawców.

Niniejsza publikacja podejmuje kwestię islamu oraz polityki wyznaniowej w RFN zarówno z perspektywy historycznej, jak i współczesnego dyskursu politycznego. Podstawowym celem monografii, którą oddajemy w ręce czytelników, jest ukazanie na wielu różnych płaszczyznach relacji państwa niemieckiego z islamem/muzułmanami, mając na względzie wieloaspektowość poruszanego zagadnienia. Jak kształtują się relacje Niemiec z islamem i muzułmanami, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej? Jak Niemcy postrzegają islam i muzułmanów? Jak w kraju, w którym drugą co do wielkości religią jest islam, kształtuje się politykę religijną? Jak radzi sobie z islamem najbardziej katolicki land w RFN – Bawaria? To kilka głównych pytań, na które próbują odpowiedzieć autorki niniejszej publikacji – trzy badaczki zajmujące się zarówno kwestiami niemieckimi, jak i religijnymi. Podział pracy pomiędzy nimi wynikał z zainteresowań badawczych: Małgorzata Świder – relacje niemiecko-muzułmańskie w perspektywie historycznej i współczesnej (rozdziały I i II), Sylwia Góra – prawo i polityka wyznaniowa, dialog międzyreligijny (rozdziały III i IV) oraz Beata Springer – działalność bawarskiej administracji w kontekście relacji większości chrześcijańskiej z muzułmańską mniejszością (rozdział V).

Wieloaspektowość przedmiotu badań i fakt, że autorki należą do różnych dyscyplin naukowych, spowodowały, iż w niniejszej pracy zostały zastosowane różnorodne metody badawcze: historyczne i te stosowane w badaniach politologicznych. Są to między innymi metoda indukcyjno-opisowa, metoda analizy źródłowej, elementy analizy systemowej i analizy instytucjonalno-prawnej, a także metoda komparatystyczna. W rezultacie tych interdyscyplinarnych badań powstała monografia składająca się z pięciu rozdziałów. Pierwsze dwa dają ogólny przegląd relacji niemiecko-islamskich od ich początków do XXI wieku.

¹ Zob. T. Sarrazin, *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*, Deutsche Verlags-Anstalt, Berlin 2010.

Pierwsze kontakty z muzułmanami miały miejsce w głębokim średniowieczu i były naznaczone zarówno konfliktami, jak i współpracą polityczną i handlową. Ciekawość islamu zaspokojono dopiero w drugim tysiącleciu, gdy po raz pierwszy został przetłumaczony Koran. Dopiero w XVIII wieku zaczęto współpracować również na płaszczyźnie kulturalnej i naukowej. Kolejne wieki to rozwój kontaktów przede wszystkim gospodarczych i politycznych. W wieku XIX i pierwszej połowie wieku XX gospodarcze i polityczne stosunki Rzeszy Niemieckiej z Imperium Osmańskim rozwijały się bardzo dynamicznie. Ich nowa jakość rozpoczęła się wraz z podpisaniem zachodnioniemiecko-tureckiej umowy o zatrudnieniu siły roboczej. Od tego czasu muzułmanie i islam stali się istotną częścią krajobrazu niemieckich miast. Ich liczba stale rośnie, co jest skutkiem zarówno zwiększonego przyrostu naturalnego, jak i nowej fali imigracji do RFN. Ta fala to przede wszystkim uchodźcy z obszarów objętych wojną – muzułmanie z Bliskiego Wschodu i północnej Afryki lub emigranci ekonomiczni.

Poważnym problemem, jaki pojawił się pod koniec XX wieku, była integracja muzułmanów. Zagadnienie to nabrało w ostatnich latach szczególnego znaczenia z powodu ataków islamskich organizacji terrorystycznych. W rezultacie islam i muzułmanie są postrzegani przede wszystkim z perspektywy potencjalnego zagrożenia. Na pewno sytuacji nie łagodzi radykalizacja niektórych muzułmanów mieszkających w RFN, a także brak płaszczyzny do dyskusji na temat współczesnego islamu. Nie zdołali jej stworzyć intelektualiści muzułmańscy, a określenie „Niemiec wyznania muzułmańskiego” nie jest akceptowane ani przez większość niemuzułmańską, ani przez wyznawców islamu. Islam przynależy zatem do Niemiec, ale nie jest postrzegany jako ich część.

Rozdział trzeci, dotyczący prawa i polityki wyznaniowej Niemiec, prezentuje tę politykę na poziomie federalnym, nie uwzględniając części składowych (landów). Stanowione przez federację akty prawne mają najwyższą moc w państwie, co decyduje o ich skuteczności na całym terytorium RFN. Brakuje ustawy o prawach i obowiązkach muzułmanów. Pozycja islamu w danym kraju europejskim zależy między innymi od istniejących w nim ogólnych ram prawnych stosunków między państwem i Kościołami. Omówiono występujący w Niemczech model separacji skoordynowanej, w którym rozdział nie jest radykalny, tzn. dopuszcza się działanie religii skierowane na zagadnienia porządku świeckiego.

W rozdziale czwartym scharakteryzowano dialog międzyreligijny i jego formy (dialog życia, dialog w zakresie dzieł, dialog ekspertów i dialog modlitwy) jako skuteczne narzędzia budowania cywilizacji miłości² i pokoju. Podkreślono, że dialog międzyreligijny stanowi wyznacznik niemieckiej polityki wyznaniowej, a rząd federalny wspiera inicjatywy międzyreligijne. Federalne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych promuje projekty międzyreligijne oraz finansuje te realizujące cele Niemieckiej Konferencji ds. Islamu. Dla niemieckiego modelu relacji między państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi aktualnym wyzwaniem jest skomplikowana kwestia granic autonomii muzułmańskich związków religijnych. Coraz bardziej wzrasta potrzeba dialogu międzyreligijnego, ale również autentycznych stosunków z wyznawcami innych religii, tym bardziej że współczesny świat staje się coraz bardziej przestrzenią pluralizmu kulturowego i religijnego.

W rozdziale piątym analizie poddano wzbudzającą kontrowersję decyzję władz Bawarii dotyczącą obowiązku wieszania krzyży w urzędach publicznych. Omawiana sytuacja stanowi punkt wyjścia do pogłębionych rozważań na temat polityki wyznaniowej Wolnego Państwa Bawarii, w tym przede wszystkim obecności/nieobecności symboli religijnych w przestrzeni publicznej. W wielu innych krajach europejskich oraz w Turcji problem obecności symboli religijnych (krzyży, burek, hidżabów, nikabów) w instytucjach publicznych jest równie kontrowersyjny i stanowi przedmiot rozważań doktrynalnych, naukowych, sporów politycznych oraz orzeczeń sądowych. Jest to kwestia dyskusyjna i wzbudzająca emocje. Analiza została dokonana w kontekście uwarunkowań: społecznych, formalnoprawnych oraz politycznych, których połączenie może przybliżyć nam przesłanki omawianej decyzji. Niewątpliwie obecna polityka wyznaniowa Niemiec oraz polityka wyznaniowa Bawarii diametralnie różnią się od tej sprzed kryzysu migracyjnego zapoczątkowanego w 2015 roku. Analizując przyczyny tej prochrześcijańskiej ofensywy administracji Bawarii, nie sposób nie dostrzec tutaj szerszego kontekstu, będącego pokłosiem decyzji politycznej/polityki władz niemieckich o otwarciu granic dla imigrantów. Zapoczątkowana kilka lat temu przez Angelę Merkel niemiecka polityka multikulturalizmu nie do końca została zaakceptowana przez wszystkie kraje związkowe (mimo że Niemcy to jeden z najbardziej otwartych krajów w Europie). Głównymi oponentami są współrządzający krajem bawarscy chadecy

² Zob. S. Górzna, *Polityczny wymiar cywilizacji miłości Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2011, nr 2, s. 83-100.

z CSU oraz, w ostatnim czasie, antyimigrancka AfD, którzy uznają, iż takie otwarcie zagraża ich tożsamości narodowej. Niewątpliwie obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej stanowi od dziesięcioleci nacechowane emocjonalnie zagadnienie wywołujące spory naukowe. W bawarskim landzie mamy szczególną sytuację, gdyż silnie akcentowana tożsamość Bawarczyków jest od wieków związana z chrześcijaństwem.

Serdeczne podziękowania za pomoc przy tworzeniu niniejszej monografii autorki pragną przekazać wszystkim członkom Zespołu Badawczego, który obradował w Łagowie Lubuskim w dniach 4-6 czerwca 2018 roku, a szczególnie Panu Profesorowi Ryszardowi Michalakowi, stojącemu na jego czele. Bezcenne uwagi i merytoryczne dyskusje niewątpliwie wpłynęły na kształt tej książki. Równie serdecznie dziękujemy recenzentom: Pani Profesor Aleksandrze Trzcielińskiej-Polus i Panu Profesorowi Robertowi Wiszniowskiemu.

Małgorzata Świder

Sylvia Góra

Beata Springer

NOTY O AUTORKACH

Małgorzata Świder – doktor habilitowana nauk humanistycznych w zakresie historii, profesor Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, zatrudniona w Instytucie Historii i Archiwistyki na Wydziale Nauk Humanistycznych. Studiowała w Opolu, Dortmundzie i Kolonii, gdzie doktoryzowała się pod kierunkiem prof. dr. hab. Herberta Hömiga (Köln/Dortmund). Główne tematy jej badań naukowych oscylują wokół stosunków polsko-niemieckich w okresie powojennym, socjaldemokracji niemieckiej, polsko-niemieckich relacji związkowych i najnowszych dziejów Śląska.

Sylvia Góra (dawniej Górzna) – doktor habilitowana, prof. Akademii Pomorskiej w Słupsku, pracownik Instytutu Bezpieczeństwa i Zarządzania tejże uczelni. W 2013 roku ukazała się jej monografia *Dzieci Abrahama. Dialog Kościoła katolickiego z islamem i judaizmem w Polsce w okresie pontyfikatu Jana Pawła II* (Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku), w 2015 roku antologia *Jan Paweł II wobec obecności islamu i muzułmanów w krajach Unii Europejskiej. Wybór dokumentów* (Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku), zaś w 2016 roku antologia *Jan Paweł II wobec konfliktu zbrojnego na Bałkanach. Dokumenty papieskie* (Wydawnictwo Unum w Krakowie) oraz monografia *Zaangażowanie Jana Pawła II w rozwiązywanie konfliktu zbrojnego na Bałkanach* (Wydawnictwo UNUM w Krakowie). W 2018 roku opublikowała rozprawę habilitacyjną *Jan Paweł II wobec obecności islamu w Unii Europejskiej. Konteksty politologii religii* (Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku). Zainteresowania badawcze to między innymi filozofia dialogu, dialog międzykulturowy i międzyreligijny, stosunki międzynarodowe, politologia religii.

Beata Springer – doktor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, prawnik, politolog; adiunkt na Uniwersytecie Zielonogórskim, w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji, w Katedrze Systemów Politycznych i Administracji.

Zainteresowania naukowe: administracja publiczna, samorząd terytorialny, partycypacja społeczna, współpraca jednostek samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi. Jako trenerka i ekspertka przez wiele lat prowadziła warsztaty dla jednostek samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych; współtworzyła strategie rozwoju oraz strategie rozwiązywania problemów społecznych dla samorządów.

Niniejsza publikacja podejmuje kwestię islamu oraz polityki wyznaniowej w RFN zarówno z perspektywy historycznej, jak i współczesnego dyskursu politycznego. Podstawowym celem monografii, którą oddajemy w ręce czytelników, jest ukazanie na wielu różnych płaszczyznach relacji państwa niemieckiego z islamem/muzułmanami, mając na względzie wieloaspektowość poruszanego zagadnienia. Jak kształtują się relacje Niemiec z islamem i muzułmanami, zarówno w perspektywie historycznej, jak i współczesnej? Jak Niemcy postrzegają islam i muzułmanów? Jak w kraju, w którym drugą co do wielkości religią jest islam, kształtuje się politykę religijną? Jak radzi sobie z islamem najbardziej katolicki land w RFN – Bawaria? To kilka głównych pytań, na które próbują odpowiedzieć autorki niniejszej publikacji – trzy badaczki zajmujące się zarówno kwestiami niemieckimi, jak i religijnymi: Małgorzata Świder z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, Sylwia Góra z Akademii Pomorskiej w Słupsku i Beata Springer z Uniwersytetu Zielonogórskiego.

